

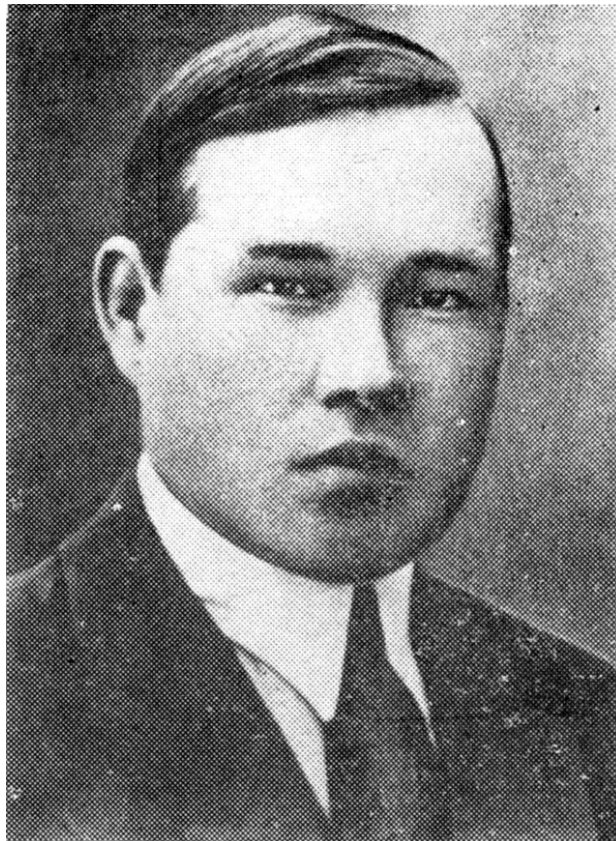
Шымше тема: Сымыктыш

31. Кумло икымше урок: Йыван Кырля

I. Text

... Кугу чодыра покшечын күртныгорно дене изи дрезине чыма. Туштыжо – Мустафа. Дрезине писынрак кудалже манын, машина кидкучемым тышке-тушко шўкалеш, шўм көргө гыч йоратыме «Ой луй модеш, луй модеш» муро ташлен лектеш. Тудын йўкшө эр тымыкыште мўндырчынак йонга, а вара утларак да утларак виянеш, экран гыч залыш куснен, ончышын шўмжым авалта...

Кө ок пале тиде Совет Ушемыште икымше йўкан «*Путёвка в жизнь» киносўретым! 1931-ше ий 18-ше мартыште Москошто «Колос» кинотеатрыште шемер-влак погыненыт. Залыште тул йорен. Кумда экран волгалтын да кенета ойлаш тўналын. Уло зал кын'ел шогалын, чыланат моткоч куаненыт, кужу жап совым кырен, «урам» кычкырен, саламленыт. Тыге йўкан икымше кино шке кугу корныжым тўналын.

Марий-влаклан тиде фильм поснак шерге: вет тушто ик эн тўн рольым, беспризорник-влакын Мустафа Ферт вожакыштым, уста киноактёр да поэт Йыван Кырля (Иванов Кирилл Иванович) модын. Шернур вел Купсола ялысе йорло кресаньык ешеш шочын-кушшо марий рвезе тиде рольжо дене кугу суапле пашам ыштен, артист чапым налын да тўнямбалне палыме еныш савырнен.

Москосо кинотехникумым тунем пытарымеке, Йыван Кырля «Востокфильм» да моло студийыште пашам ыштен. 1934–1936-шо ийлаште «*Наместник Будды» йўкан фильмыште буддийский монахым – ламын рольжым – мастарын модын.

1937-ше ий тўналтыште Йыван Кырлям теле сезонышто пашам ышташ Маргостеатрышке ўжыныт. Тидым Йыван Кырля кумылын вашлийын да Йошкар-Олаш куанен толын. Йыван Кырля «*Дубровский» почеш шындыме пьесыште **Троекуровын балыште поян енын рольжым модын да сцене гоч, н'имом пелештыде, койышланен, туге ошкылын каен – уло зал тудын модмыжым совым кырен вашлийын.

Тидын деч вара «*Любовь Яровая» пьесе почеш спектаклыште генералын рольжым ямдылаш тўналын, но калык ончык лектын модын шуктен огыл. Маргостеатрыште кок тылзе ыштымеке, тудым калык тушман семын поген налыныт. Тудо тўрлө лагерылаште илен, неле пашам ыштен. Туге гынат Йыван Кырля вуйым сакен коштын огыл, нелылыкым сенен лекташ тыршен. Тидым тудын йолташыже-влак палемденыт. Официальный увер почеш тудо 1943-шо ий 3-шо июлышто Уралыште колен.

Михаил Жаров манмыла, Йыван Кырля йўдым кава гыч пеш вашке йўлен волышо шўдырла волгалтын да пўтынъ кўчык ўмыржат (тудо 34 ийым веле илен шуктен) шинчам йымыктарыше саде шўдырла йўлен кўрылтын.

«...Тулеч вара шуко ий эртен, – возен «Путёвка в жизнь» фильмын режиссёржо Николай Экк актёр нерген «*Открытие Мустафы» статьяштыже. – Тиде жапыште тўрлө актёр-влак дене ышташ пернен. Но кызыт мартеат мый эре весела, поро чонан марий рвезым, актёрым, поэтым шарнем. Шарнем тудын уло кумылын, чоным тарватен воштылмыжым. Тидыже мемнан чоным эре ырыктен, куандарен, да тудын пелен кумылна нёлтын».

«Марий коммуна» гыч

Калыкмут

Чын толмеке, чоя куржеш.

* Russian titles: *Путёвка в жизнь* – “Road to Life”, *Наместник Будды* – “Buddha’s Deputy”, *Дубровский* – “Dubrovsky” (unfinished novel by Pushkin), *Любовь Яровая* – “Lyubov Yarovaya” (name of a drama by Konstantin Trenyov), *Открытие Мустафы* – “The Discovery of Mustafa”

** Major character in the novel “Dubrovsky”

II. Vocabulary

авалташ (-ем)	to grasp, to seize	кидкучем	handle, grip
актёр	actor	кино	film, movie; movie theater
бал	ball (event)	киноактёр	screen actor, film actor
беспризорник	homeless child, waif	киносүрет	film, movie
буддийский	Buddhist	кинотеатр	movie theater
весела	merry, happy, joyful	кинотехникум	technical film school
вожак	guide, leader	койышланаш (-ем)	to pose, to flaunt
волгалташ (-ам)	to shine, to glow	колаш (-ем)	to die
вуйым сакаш (-ем)	to hang one’s head	коммун	commune (spelled <i>коммуна</i> prior to orthographic reforms)
генерал	general (rank)	кудалаш (-ам)	to drive, to ride; to run (on four legs)
дрезине	handcar, draisine	кумылын	willingly, gladly
илен шукташ (-ем)	to live (to a certain age)	кўртныгорно	railroad
йонгаш (-ем)	to be heard	кын’ел шогалаш (-ам)	to jump up, to get up to one’s feet
йорло	poor, impoverished	кыраш (-ем)	to beat, to hit, to strike (tr.)
йөраш (-ем)	to go out (fire, light, etc.)	кычкыраш (-ем)	to shout, to scream, to yell
йўд	night	лагерь	camp
йўдым	at night	ламе	lama
йўкан	with sound, talking	луй	marten
йымыктараш (-ем)	to blind		

манмыла	in the words of, as ... says	спектакль	performance, show (theater)
Маргостеатр	Mari National Theater	статья	article (in newspaper, etc.)
Марий коммуна	(Soviet-era newspaper, today called <i>Марий Эл</i>)	студий	studio
мастар	master, expert	сцене	stage (in theater)
мастарын	skillfully	тарваташ (-ем)	to move, to rouse
машина	machine; car	ташлаш (-ем)	to flood, to overflow
монах	monk	ташлен лекташ (-ам)	to flow out, to pour out
нӧлташ (-ам)	to rise /see IV.4./	тул	(here:) light
ончышо	spectator, viewer	тулеч вара	after that
ой	oh	тунем пытараш (-ем)	to finish (a school, a course)
официальный	official	тӱнямбалне	in the world
ошкылаш (-ам)	to step, to walk, to stride	тылзе	moon; month
пелешташ (-ем)	to say, to state /see IV.2./	тыш(ке)-туш(ко)	back and forth, from side to side
писе	quick, fast, rapid	утларак	more, to a greater extent
писын	quickly, fast, rapidly	фильм	film, movie
поген налаш (-ам)	to gather, to collect; to arrest	чоным тарваташ (-ем)	to touch, to move
пернаш (-ем)	(here:) to have to /see IV.3./	чоя	cunning, sly, crafty
погынаш (-ем)	to gather, to come together	чымаш (-ем)	to rush, to race
покшеч(ын)	from the middle	шемер	worker
роль	role, part	Шернур	(town in Mari El, Russian: <i>Сернур</i>)
саде	that /see III.1./	шочын-кушкаш (-ам)	to be born and raised
сакаш (-ем)	to hang up, to put up	шӱдыр	star
сезон	season	шӱкалаш (-ам)	to push, to shove
сенаш (-ем)	to win; to defeat	шындаш (-ем)	(here:) to stage, to produce
сенен лекташ (-ам)	to overcome	экран	screen
сово	palm (of the hand)		
совым кыраш (-ем)	to applaud, to clap		

III. Grammar

1. Demonstrative pronouns:

The demonstrative pronouns *туде* 'this; this one' and *нине* 'these; these ones' contrast with the pronouns *тудо* 'that; that one' and *нуно* 'those; those ones' in that *туде* and *нине* are so-called proximal elements used in reference to objects near to the speaker, whereas the so-called distal elements *тудо* and *нуно* are used in reference to objects far from the speaker. The pronoun *кудо* – see 29.III.4. (page 366) – can be used in the meaning of 'which, which one, which ones' as an interrogative pronoun corresponding to these demonstratives.

Те кудо книгам налыда? <u>Тидым</u> ал'е <u>тудым</u> ?	Which book will you take? This one or that one?
Мом налына: <u>тиде тувырым</u> ал'е <u>тудо костюмым</u> ?	What shall we buy: this shirt, or that suit?

The pronouns *тиде* and *тудо* can be used as modifiers preceding, for example, a noun, or can stand on their own. When they stand on their own, they are subject to nominal inflection. Both pronouns have short forms which cannot be inflected, and can only occur as modifiers: *ты* 'this' and *ту* 'that'. The plural forms *нине* and *нуно* do not have short forms.

тиде ен ~ ты ен	this person	тудо ен ~ ту ен	that person
тиде кечын ~ ты кечын	on this day	тудо кечын ~ ту кечын	on that day
тиде гана ~ ты гана	this time	тудо гана ~ ту гана	that time

The plural forms *нине* and *нуно* do not have short forms. Note that *нуно* is not used as a modifier: the singular forms *тиде* ~ *ты* are used instead in this function, in combination with plural forms. Also note that *тиде* ~ *ты* occur in place of *нине* on occasion.

нине имн'е-влак (тиде имн'е-влак ~ ты имн'е-влак)	these horses	тудо имне-влак ~ ту имн'е-влак	those horses
---	--------------	-----------------------------------	--------------

An overview of which pronouns can be used in which position:

	Interrogative	Singular		Plural	
		Proximal	Distal	Proximal	Distal
Modifier (not inflected)	кудо 'which'	тиде 'this' ты 'this'	тудо 'that' ту 'that'	нине 'these' (тиде 'this' ты 'this')	тудо 'that' ту 'that'
Independent (inflected)	кудо 'which' мо 'what' кө 'who'	тиде 'this (one)'	тудо 'that (one)'	нине 'these'	нуно 'those'

In addition to these commonly used pronouns, there are the alternative pronouns *седе* 'this' and *саде* 'that'. Their usage is comparatively rare in modern language, with the exception of the dative form *садлан* 'therefore, thus, consequently, so' and a number of derived forms and compounds, such as *сандене* 'therefore, thus, consequently, so' – see 13.III.1. (page 181).

2. Distal and proximal pronouns, adverbs and adjectives:

Many words that have already been introduced in this book are derived from the aforementioned proximal and distal pronouns: *тыште* 'here' and *тушто* 'there', *тыгай* 'this kind of' and *тугай* 'that kind of', etc. These words are formed using case suffixes (e.g., *тыште* 'here' < *ты* 'this' + inessive), derivational suffixes, and in some cases postpositions which have melded with the stem (e.g., *тугай* 'that kind of' < *ту* 'that' + *гай* 'like'). These derived words have inherited their proximal or distal usage from the pronouns from which they are derived.

Мый <u>тынар</u> <u>понгым</u> погенам, а <u>тудо</u> <u>тунар</u> .	I gathered this many mushrooms, and (s)he that many.
Теве <u>тыге</u> курыкмари-влак, а <u>туге</u> олыкмари-влак чият.	This is how Hill Maris dress, and that is how Meadow Maris dress.
<u>Тыште</u> , курык вуйышто, лум лумеш, а <u>тушто</u> , лапыште, йӱр йӱреш.	Here on the mountaintop it is snowing, there in the lowlands it is raining.
Лач <u>тыгай</u> ош <u>тувырым</u> налнем гын, <u>тугай</u> <u>шемыжым</u> молан мылам ончыктеда?	If I want to buy just this kind of white shirt, why are you showing me such a black one?

An overview of some frequently used proximal and distal elements derived from the proximal and distal pronouns detailed above, with the corresponding question words where they exist:

Interrogative	Proximal	Distal
кушто 'where' (inessive)	тыште 'here'	тушто 'there'
куш(ко) '(to) where' (illative)	тыш(ке) '(to) here'	туш(ко) '(to) there'
кушак(ын) 'where' (lative)	тышак(ын) 'here'	тушак(ын) 'there'
кушан 'where' (lative)	тышан 'here'	тушан 'there'
кушеч(ын) 'from where'	тышеч(ын) 'from here'	тушеч(ын) 'from there'
кунам 'when'	-	тунам 'then'
кучо 'from where, of what place'	тыце 'of this place'	туце 'of that place'
кузе 'how'	тыге 'like this'	туге 'like that'
могай 'what kind of'	тыгай 'this kind of'	тугай 'that kind of'
-	тылеч 'from this'	тулеч 'from that'
-	тыгодым 'at this time'	тугодым 'at that time'
кунар(е) 'how much/many'	тынар(е) 'this much/many'	тунар(е) 'that much/many'

3. Word formation:

In the following chapters a brief overview of word formation in Mari will be given. The main means for forming new words from existing words in Mari are the following:

- 1) derivation – see below;
- 2) reduplication – see 36.III.4. (page 457);
- 3) conversion – see 37.III.3. (page 473);
- 4) compounding – see 38.III.2. (page 488).

Loan words play an important role in the expansion of Mari vocabulary as well. The primary source of loan words today is Russian. Furthermore, Mari makes extensive usage of descriptive words that imitate sounds, or are suggestive of feelings, emotions, etc. – see 32.III.1. (page 396).

Derivation: Derivation is the formation of a new word on the basis of an existing one through a derivational affix. Suffixes dominate over prefixes in Mari; prefixes are only used to create indefinites: *кӧ* 'who' > *иктаж-кӧ* 'someone', *кушто* 'where' > *ала-кушто* 'somewhere' – see 22.III.4. (page 289) and 33.III.1. (page 412).

In the following, a summary of nominal – see 32.III.3. (page 397) – adjectival – see 33.III.3. (page 413) – and verbal derivation – see 34.III.2. (page 427) – will be presented.

Whereas there are a great many suffixes which have been used to form nouns, adjectives and verbs, many of these are no longer widely used and only appear in few words. Rather than listing all possible suffixes regardless of their prevalence and productivity, only the more common and important ones will be covered. Of these, a good number have already been discussed in this book and need not be treated again in detail. Also, as some suffixes have more than one function, they may occur in listings more than once.

4. Compound postpositions:

There are a number of compound positions in Mari, consisting of *деч* 'from' and a second word.

Compound postposition	Translation
деч вара	after
деч гоч	more than
деч моло	except for, other than
деч ончыч	before
деч өрдыжтö	outside of
деч посна	without; except for, but
деч утла	more than

<u>Пенсийыш лекме деч вара тудын шуко яра жапше лие.</u>	After retiring, (s)he had a lot of free time.
Тый <u>ыштымет деч гоч</u> кутырет.	You say more than you do.
Тиде школышто <u>литератур деч моло</u> предметым рушла туньктат.	In this school, subjects other than literature are taught in Russian.
<u>Пенсийыш лекме деч ончыч</u> туньктышо Кужэnergyште илен.	Before retiring, the teacher lived in Kuzhenger (Russian <i>Куженер</i>).
Марий калыкын кугу <u>ужашыже Марий Эл Республик деч өрдыжтö</u> ила.	A large share of the Mari people lives outside of the Republic Mari El.
<u>Будильник деч посна</u> эртак мален кодам.	I always oversleep without an alarm clock.
Сүретлаш <u>лудмо дечат утларак</u> йöрата.	(S)he loves to draw even more than (s)he loves to read.

When these compound postpositions are coupled with personal pronouns, the same irregularities occur that occur when *деч* is used on its own – see 16.III.5. (page 213). In the first and second person singular, the personal pronoun is in the nominative and possessive suffixes are attached to the postposition *деч*. In the other persons, the personal pronoun is in the genitive and no possessive suffixes are used. Possessive suffixes are never attached to the second item of the compound postposition. For example:

деч посна 'without; except for, but'
мый дечем посна
тый дечет посна
тудын деч посна
мемнан деч посна
тендан деч посна
нунын деч посна

Тый дечет посна тиде ситуацийыште н'игö полшен огеш керт.	Nobody but you can help in this situation.
Ок тол гын, тудын деч посна кудалына.	If (s)he doesn't come, we'll go without him/her.

IV. Words and word usage

1. Auxiliary constructions:

Note the usage of the following verbs in aspectual auxiliary constructions – see 17.III.5. (page 226):

a) *каяш (-ем)* 'to go': This verb is coupled with intransitive verbs to express that an activity is momentary, and will possibly lead to a tangible result.

Йываным ужын, Ануш йошкарген кая.	Seeing Yyvan, Anush blushed.
1696-шо ийыште пеш кугу пожар годым пўтын карман йўлен каен.	In 1696, the whole fortress burned to the ground in a massive fire.
Тудын тўрвыжö лыб-лыб лийын кайыш.	His/her lips shivered.

It can also be used as a directionality marker, coupled with intransitive verbs to indicate a motion away from something.

Кайык-влак шокшо велыш чонештен каят.	Birds fly off to warmer countries.
Шукш нушкын кая.	The worm is crawling away.
Вес серыш ийын каен.	(S)he swam to the other shore.

b) *кошташ (-ам)* 'to go': While this verb has a similar basic meaning as *каяш (-ем)*, its meaning as an aspectual modifier is quite different, corresponding to the aspectual difference between these two verbs – see 3.IV.7. (page 73). The verb *кошташ (-ам)* is used to mark long-lasting, continuative, repeated actions, and that an action is carried out in many locations. It is coupled to transitive and intransitive verbs alike.

Туге гынат Йыван Кырля вуйым сакен коштын огыл.	Nevertheless, Yyvan Kyrlya didn't hang his head.
Марий кундемыш чўчкыдын вес элласе шанчызе-влак толын коштыныт.	Scholars from other countries frequently visited Mari lands.
Ануш, акажлан мом пöлеклаш, шке семынже эртак шонен коштеш.	Anush is constantly thinking to herself what she could give her mother as a present.
Куп воктен шудым солен коштын ок керт.	(S)he can't mow the hay next to the bog.

c) *шукташ (-ем)* 'to carry out, to fulfill': This verb indicates that an activity is successfully carried out to the end or up to a certain limit. It is coupled with transitive and intransitive verbs. In some (but not all) cases, it can be translated into English as 'to manage'.

Мый рецептым возен шым шукто, жапем уке ыл'е.	I didn't manage to write down the recipe, I didn't have the time.
Тудо 34 ийым веле илен шуктен.	(S)he only lived to the age of 34.

Шушаш арняште шўжарем марлан кая, а мый эше пёлекымат <u>налын шуктен омыл</u> .	My little sister is getting married next week, and I haven't even managed to get her a present yet.
--	---

2. 'to speak, to talk, to say, to tell':

A number of verbs are used in Mari to express these concepts: *ойлаш (-ем)*, *каласаш (-ем)*, *манаш (-ам)*, *каласкалаш (-ем)*, *кутыраш (-ем)*, *мутланаш (-ем)*, *пелешташ (-ем)*. In some cases, some of these can be used interchangeably, but not all of them in all cases.

a) ойлаш (-ем) 'to speak, to talk, to tell, to say': This is the most universal verb of this type. It can be used in a wide range of contexts with few restrictions.

Мый марла <u>ойлем</u> .	I speak Mari.
Мыскарам <u>ойлен</u> ом мошто.	I don't know how to tell a joke.
«Эрла толам» манын <u>ойлыш</u> .	"I'll come tomorrow", (s)he said.
Илыш нерген <u>ойленна</u> .	We talked about life.
Йыван дене <u>ойленна</u> .	We talked with Yyvan.
Кужун <u>ойлен</u> .	(S)he spoke for a long time.

b) каласаш (-ем) 'to say, to tell': This verb is generally used in connection with a concrete statement or specific information that is transmitted. It is generally used in conjunction with comparatively short statements, i.e., single sentences, but not narratives, stories, jokes, etc.

Тидым тудлан эрла <u>каласем</u> .	I'll tell him/her this tomorrow.
«Эрла толам» манын <u>каласен</u> .	"I'll come tomorrow", (s)he said.
Марла <u>каласем</u> гын, умыледа?	If I say it in Mari, will you understand it?

c) манаш (-ам) 'to say; to call': This verb is used frequently, albeit in restricted contexts. It is used in connection with specific statements. It is also used, in the third person plural, to indicate what something or someone is called or named.

Умшатым поч да а-а-а <u>ман</u> .	Open your mouth and say "aah".
Нуным эрвелмарий <u>маныт</u> .	They are called Eastern Mari.

d) каласкалаш (-ем) 'to talk, to tell': This verb is similar in usage to каласаш (-ем), the verb from which it is derived. In contrast to it, however, it is used more in reference to longer statements, narratives, etc.

Марла мылам <u>каласкалаш</u> куштылгырак.	It's easier for me to tell it in Mari.
Йыван Москошто кузе тунеммыжым <u>каласкалыш</u> .	Yyvan told us how he studied in Moscow.
Эчан шуко онай историйым <u>каласкалыш</u> .	Echan told many interesting stories.
Саню шке илыш нерген кужун <u>каласкалыш</u> .	Sanyu spent a long time talking about his life.

e) кутыраш (-ем) 'to talk, to speak': This verb is generally intransitive. It is used less in conjunction with concrete statements, but rather to indicate an ability to speak (e.g., a language), a conversation about a topic or with a person, etc. It only takes an accusative object in a few marginal cases.

Мый марла <u>кутырем</u> .	I speak Mari.
Илыш нерген <u>кутыренна</u> .	We talked about life.
Йыван дене <u>кутыренна</u> .	We spoke with Yyvan.
Пеш кужун <u>кутырен</u> .	(S)he talked for a very long time.

f) мутланаш (-ем) ‘to talk, to speak, to discuss’: This intransitive verb is often used in reference to conversations in which several people participate.

Тидын нерген варарак <u>мутланена</u> .	We’ll talk about this later.
Мый марла <u>мутланем</u> .	I speak Mari.
Илыш нерген <u>мутланенна</u> .	We talked about life.
Йыван дене <u>мутланенна</u> .	We talked to Yyvan.
Кужун <u>мутланен</u> .	(S)he talked for a long time.

g) пелешташ (-ем) ‘to say, to state’: This word is used in conjunction with short utterances and conversations.

Йыван дене ик-кок мутым <u>пелештышым</u> .	I exchanged a few words with Yyvan.
Кўсотышто кумалтыш мутым марла гына <u>пелештат</u> .	Prayers in the sacred grove are said only in Mari.
«Эрла толам» манын <u>пелештыш</u> .	“I’ll come tomorrow”, (s)he said.

3. Miscellaneous necessitive constructions:

In addition to the constructions using the necessitive infinitive in *-ман* – see 8.III.4. (page 121) – the verb *кўлаш (-ам)* – see 6.IV.3. (page 101) – and the participle in *-шаш* combined with the verb *улаш (-ам)* ‘to be’ – see 28.III.2. (page 354) – a number of verbs with different primary meanings can, in combination with the infinitive of a second verb, be used in necessitive constructions: *логалаш (-ам)* ‘to get to, to find oneself (somewhere)’, *верешташ (-ам)* ‘to get, to catch’, *пернаш (-ем)* ‘to strike against’, *возаш (-ам)* ‘to lie down’, *тўкнаш (-ем)* ‘to touch (intr.)’. The usage of *верешташ (-ам)* was already discussed in an earlier chapter – see 11.IV.1. (page 160). Necessitive constructions of this type are typically used to indicate that an outcome was necessitated by circumstances or that one was compelled to follow a certain course of action. In all of these constructions, the person that must do something can be indicated by the dative and/or by a possessive suffix attached to the infinitive.

Лифт ок <u>ыште – ынде йолын кўзаш верештеш</u> .	The elevator isn’t working, you’ll have to take the stairs up.
Тиде пашам ышташлан ом ярсе гынат, иктаж-кузе жапым <u>муаш логалеш</u> .	Although I don’t have the time to get this work done, I’ll just have to find the time for it somehow.
Тыште паша укелан кўра Йыванлан вес олашке <u>куснаш пернен</u> .	As there was no work here, Yyvan had to move to another city.
Армийыште вет тыге: кумылетым <u>огыт ончо – мом кўштеныт, тудым ышташ возеш</u> .	That’s what it’s like in the army: they don’t consider your wishes; you have to do what they tell you to.
<u>Каяш тўкна</u> . ~ <u>Каяшем тўкна</u> . ~ Мыйын <u>каяшем тўкна</u> .	I have to go.

4. *нөлташ (-ам) 'to rise', нөлташ (-ем) 'to raise':*

These verbs, identical in the infinitive but belonging to different conjugation classes, have similar meanings. The first conjugation verb is intransitive, while the second-conjugation verb is transitive.

Ончал, тылзе <u>нөлтеш!</u>	Look, the moon is rising!
Чемоданыштет кермыч мо? <u>Нөлтенат</u> ом керт.	Are there bricks in your suitcase? I can't pick it up.

V. Exercises

1. Translate the following sentences into English. Pay special attention to the demonstrative pronouns.

- 1) Тиде урокышто мом тунемында?
- 2) Нине ўдыр-влаккан йошкар пеледышым пуэна, а нунылан *нарынчым.
- 3) Тошто йолташем нерген тылат ойленам вет? Саде рвезет врачкан тунемын.
- 4) Ты ялеш Йыван Кырля шочын.
- 5) – *Сар годым кузе иленда?
– Ту жапыште пеш неле лийын...
- 6) Шарнет мо, пазарыште ондак могай олмам налынам? Теве садымак *налын пурто.
- 7) Кудо олмам налыда: тиде шерым ал'е тудо шопыракым?
- 8) Нине фильмлаште марий актёр-влак модыт.
- 9) Тудо еным мый сайын палем, а тева тидым икымше гана ужам.
- 10) Ужат тушто *тораште ту йошкар пörтым? Тиде мыйын школ.

* *нарынче* 'yellow', *сар* 'war', *налын пурташ (-ем)* 'to buy and bring (home)', *тораште* 'at a distance, far away'

2. Translate the following sentences.

- 1) Кушто ме уке улына, тушто эре сай.
- 2) Могай пушенгыже, тугаяк саскаже.
- 3) Поянын мыняр шуко, тунар ок сите.
- 4) *Пырысым мыняр *ниялтет, тунар *тупшым *пүгырта.
- 5) Понго мыняр тамле *пушан, тунар чот *шукшан.

* *кувек(е)* 'in what direction', *тувек(е)* 'in that direction', *йөрлаш (-ам)* 'to fall', *пырыс* 'cat', *ниялташ (-ем)* 'to pat, to stroke', *туп* 'back', *пүгырташ (-ем)* 'to bend, to arch (tr.)', *пуш* 'smell', *шукш* 'worm'

3. Fill in the gaps with fitting words. You can consult the table under III.2. if need be.

- 1) Тый кушан шинчат? Тышан ал'е ... ? – Мый тышан шинчам.
- 2) Метри ... ал'е тушто ила? – Метри тушто ила.
- 3) *Шымакшым ... ал'е туге *чият? – *Мо палем, туге.
- 4) Тый школыш тышеч ал'е ... коштат? – Тышеч.
- 5) Какшан дека ... ал'е тушко каяш күлеш? – Тушко.

* *шымакш* '(married woman's headdress)', *чияш (-ем)* 'to put on', *мо палем* 'as far as I know'

4. Answer the following questions about Yyvan Kyrlya.

- 1) Совет Ушемыште икымше йўкан киносўрет кузе маналтын?
- 2) Тиде фильмым кө шыңден?
- 3) Марий-влаклан тиде фильм молан поснак шерге?
- 4) Йыван Кырля кушан шочын?
- 5) Йыван Кырля кушто тунемын?
- 6) Маргостеатрыште тудо могай рольым модын?
- 7) Йыван Кырлям кунам поген налыныт?
- 8) Йыван Кырлян илышыже могай ийыште кўрылтын?

5. Read the following dialogues.

- a) – Салам, Эчан!
 – Поро кече, Йыван!
 – Тый таче кастене мом ыштет?
 – Эше ом пале.
 – Ала пырля кинош каена?
 – Тореш омыл. А таче могай фильм кая?
 – У финн фильм. Пеш онай маныт.
 – Мыняр шагатлан тўналеш?
 – Шымытат пелылан.
 – А билет шотышто кузерак?
 – Мый ондакрак *мўнгў гыч лектам да *билетым налам. Тый денет *кассе воктен вашлийына.
 – Йўра.
- b) Кассыште.
 – Мыланем, пожалуйста, шымытат пелылан кок билетым пуыза.
 – Могай *радамыш?
 – Индешымшыш. Мынярым тўлыман?
 – 440 тенгем.
 – Теве 500 тенге.
 – Теве тыланда кок билет да 60 тенге.
 – Тау.

* мўнгў 'home', билет 'ticket', кассе 'ticket office', радам 'row'

6. Translate these sentences into English.

- 1) Чодыраште *маска йўкым *кольым да чот лўдын кайышым.
- 2) Уремыштына ик арняште чыла лум шулен кайыш.
- 3) Тиде книгаг ик тылзе наре кевытлаште кычал коштына – н'игушто уке.
- 4) Света, экзаменым шонен, кокымшо кече *ойгырен коштеш.
- 5) Тыгай кўчык жапыште тынар шукым тунем шуктеда мо?
- 6) Айста ончалына, мом нуно *тачылан ыштен шуктеныт.

* маска 'bear', колаш (-ем) 'to hear', ойгыраш (-ем) 'to worry (intr.)', тачылан 'for today, by today, till today'

7. Which of the two verbs given in the following sentences is appropriate in the given context? Note that in all cases, only one of the alternatives given is valid.

- 1) Марий Эл нерген кок шагат пелештенна/кутыренна.
- 2) «Тыге ит ыште» манын, *шукын каласеныт/каласкаленыт.
- 3) Одо-влак марий калыкым «пор» пелештат/маныт.
- 4) *Акам дене йоча жапна нерген шуко гана каласенна/мутланенна.
- 5) Жапем шагал ыл'е, садлан икмыняр мутым веле пелештен/кутырен шуктенам.
- 6) Самырык пагытше нерген тудо шагат дене манын/каласкален кертеш.
- 7) Нуно курыкмарий йылмым кок ий тунемыныт – ынде пеш сай курыкмарла каласкалат/ойлат.

* *шукын* 'in large numbers', *ака* '(elder) sister'

8. Translate the following sentences into English.

- 1) *Автобус ала-молан толын огыл, садлан мӱнгӱ йолын каяш логалын.
- 2) Директор деч посна пашам тӱнгалын она керт – тудым вучаш верештеш.
- 3) Ивановмыт унала *пеш ӱжыт – кумылем уке гынат, каяш перна.
- 4) Тый дечет посна тиде ситуацийыште н'игӱ полшен огеш керт – толашет возеш.
- 5) Артистна черле – ынде олмешыже тылат мурашет тӱкна.
- 6) Тиде экзаменым сдатлен ом керт гын, кенеж мучко вара тунемаш логалеш.

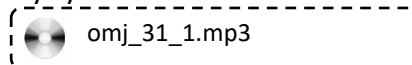
* *автобус* 'bus', *деч посна* 'without; except for, but', *пеш* '(here:) really', *ситуаций* 'situation', *олмеш* 'instead of', *сдатлаш (-ем)* 'to pass (an examination)'

9. Insert the correct forms of *нӱлташ (-ам)* or *нӱлтеш (-ем)*. In some cases, instructions are given regarding tense and person.

- 1) Кенежым кече эр ... (present).
- 2) Кидем ал'е коршта – нелым ... ом керт.
- 3) Чодыраже, ончал, ик ийыште кузе ... (simple past II)!
- 4) Тыгай поро *айдемым вашлиймеке, кумыл ... (present).
- 5) Шӱрлан акым *адак ... (simple past II, 3PI).

* *айдеме* 'human, person', *адак* 'again'

10. Familiarize yourself with the vocabulary, and listen to the following recording from *Mari El TV* about the erection of a statue of Yyvan Kyryla at the Yoshkar-Ola train station. A transcript is given below.

A video of this clip can be found at www.youtube.com/watch?v=rYYb7HmLvIM.

верандаш (-ем)	to put, to place, to arrange	ойыраш (-ем)	to select, to choose
видеофильм	video film, movie	печать	printing, print
вокзал	train station	путёвко	pass, voucher
деч посна	without; except for, but	Республикын кечыже	Day of the Republic
илыш-йўла	way of life, life	Свердловск кундем	Sverdlovsk Oblast
илышыш путёвко	start in life	стеле	memorial, memorial pillar
кинопайрем	film festival	темаш (-ам)	to fill up (intr.); to pass (age)
композиций	composition	фотоальбом	photo album
конференций	conference	чапланаш (-ем)	to become famous
кўкшыт	height; level, standing	чапланыше	renowned, celebrated, famous
лудмаш	reading	чолга	bright; bold, brave
лўмгече	anniversary, jubilee	шарныкташ (-ем)	to remind
материал	material	шонен	after careful consideration
министерстве	ministry		

Йыван Кырлян лўмжым чапкў шарныкташ тўналеш. Тений чапланыше киноактёрлан 100 ий теме. Тудлан олесе кўртныггорно вокзал воктене памятник лиеш. Республикысе Тўвыра, печать да калык-влакын пашашт шотышто министерстве чапкўм шогалташлан 4-ше ноябрьым, Республикын кечыжым, палемден. Чапкўм шогалтыме верым шоненак ойыреныт: у композиций кумдан палыме кино гыч ик сценым ушештараш тўналеш. Чолга рвезе, Йыван Кырля, дрезине дене кая да марий мурым мура. Тидын деч посна Свердловск кундемыште шарнымаш стелым верандаш шонат. Тудо кундемыште, лагерыште, марий актёр пытартыш кечылажым илен. Киноактёрын шўдө ияш лўмгечылан эше фотоальбомым луктыт, республик кўкшытыштө икымше гана эртыше «Йыван Кырля лудмаш» конференцийын материалжым савыклат, тыгак «Марий киноактёрын да поэтын илышыш путёвкыжо» лўман кинопайрем да Российысе калыкын илыш-йўлаже, тўвыраже да этнографийже дене кылдалтше видеофильм-влакын кумшо фестивальышт лийыт.

